

ÉRZÉKLÉS ÉS FELFOGÁS

Különlenyomat a Nyugat 1913
január 16-iki számából.

Amitől nem féltém, bekövetkezett: a közlés helyének szépirodalmi karaktere nem nyújtott mentességet — a kis népszerűsítő korridorból és kikötőből tudományos hadi kikötő készül lenni. Érdeklődnek, sőt vitára hívnak. A Nyugat karácsonyi számában megjelent *Érzéklés és ébredés* című cikkemnek egy nyájas olvasója a postán ultimátumot küldött: mutassam meg közelebről, hogyan magyarázza meg az érzéklésnek tőlem adott elmélete, mint én állítom, a magasabb lelki életet, a felfogást, az összehasonlítást, az alakok észrevételét. Ő az én több-kommissziós hasonlatomból legjobb akarata mellett sem tudja megérteni.

Örüljünk ennek a váratlan incidensnek! Mikor Spencer Herbertet a szerzői jog tárgyában kiküldött angol ankét kikérdezte: vajjon, ha a szerzőket arra köteleznék, hogy könyveik megjelenése után néhány évvel olcsóbban árusítsák azokat, nem-e nyernék vissza, amit árban elveszítenének, a vevők nagyobb számán — mondom, mikor ezt kérdezték tőle, a nagy filozófus az önámítás bús hiányával így szólt: »Vannak árúk, miket az a kevés ember, kinek szüksége van rájuk, drágán is megvesz, de az a sok, akinek a természete nem kívánja, akármilyen olcsón sem vált magához. Ilyen teszem a csukamájolaj és szakasztott ilyenek például az én pszichológiai munkáim.«*

Örüljünk, mondom, hogy van olyan is, akinek természete megkívánja a pszichológiát, és ha a főszerkesztő úr, ki e kis harcba sodort, megengedi megfelelek a föltett kérdésre.

1.

Nézzünk az 1. sz. rajzra és menten szemünkbe tűnik, hogy a téglalap két függőleges oldala egymással egyenlő. A két vízszintesről is észrevesszük ezt, de hirtelenebbül a függőlegesekről, maradjunk hát ezeknél. Miáltal vesszük észre ezt az egyenlőséget? kérdi a pszichológia. Hiszen ott kint csak két ingerlő vonal van. Az két ingerfolyamatot küld agyvelőnkig, ennek megfelelőleg észrevesszük a két vonalat. De mi küldi be hozzánk az egyenlőséget? Kétségtelenül megint csak a két vonal. A két folyamat bennünk valahogy összeáll s az egyenlőség észrevételét szüli. De miért áll össze? Miért tesz a két külső valóságos vonal, a két fénynyaláb együtt többet, mint a mennyit külön-külön tesz? És hogy van, hogy a mellett a két vonal észrevétele is tisztán, változatlanul megmarad?

* Emlékezetből idézek Spencer *Various Fragments* c. gyűjteményéből, ahol e sorokat írom, a könyv nem áll rendelkezésemre.

Hiszen ha két dolog együtt egy harmadikat alkot, ők maguk okvetlen megváltoznak, elvesznek. A dolog érthetetlen, így mondja Stumpf berlini, Witasek lipcsei, E. Becher münsteri professzor. Wundt szerint itt »teremtő rezultáns« támad, ami a lelki élet egy végső tüneténe. És hasonlóképp mások. (Arról, hogy épp oly titokzatos — szerintük is — már egy vonal észrevétele is, mert hisz az szintén már összeállott alak, arról itt nem szólok).

Én ellenben azt mondom: Persze, a dolog örökre titokzatos, ha azt hisszük, hogy a vonalak észrevétele a külső vonalaktól befelé menő processzusokkal jár. Ámde azonnal érthető, mihelyt átlátjuk, hogy nem ezekkel jár, hanem belülről jövő folyamatokkal, melyeket mi vetünk ki ellensúlyul a külső benyomások ellen. Ha most csak egy függőleges vonal volna jelen és egy idő múlva egy másik (és anélkül, hogy az elsőre emlékezne), akkor a két alkalommal kétszer külön-külön ugyanegyféle ellensúlyozó folyamatot röpítenék ki. De mikor, mint az 1. számú rajzban, egyszerre kell ellensúlyozni a két függőleges vonalat, akkor nem formálok két olyan egymástól különálló ellensúlyozást (hisz azért vagyok élő egy lélek, nem gép), hanem egyet csinálok és azt szétterjesztem kétfelé. És mikor ezt teszem, mikor két helylyel szemben egy alkalmazkodásra szorítkozhatom, egyúttal tudom az egyenlőséget, tudom, hogy a vonal bár kettő, mégis egy; a helye bár kettő, de egyéb tartalma egy.

Hogy ez így van, bizonyítja a következő dolog. Schumann frankfurti tanár, ki az érzékletek kívülről jövősi és az egyenlőség észrevételének összeállási elméletét vallja, de aki kitűnő megfigyelő, arra figyelmeztet, hogy az 1. sz. rajzban a két függőleges vonalat is egymással, a két vízszintest is egymással sajátyszerű egységben vesszük észre. Amint a rajzra csak rá is pillantunk, úgymond, azonnal érezzük, hogy a két függőleges vonal összetartozik és hogy megint a két vízszintes is összetartozik. Ugyanígy összetartozónak vesszük észre, úgymond egy négyzetnek mind a négy vonalát (l. 2. sz. rajz) vagy a 3. sz. hatszögnek a hat oldalát, míg a 4. számúban az az érzésünk, hogy a bal három is egymáshoz tartozik és külön a jobb három is. És, azt mondja, a jó megfigyelő észreveheti azt is, hogy ez által az összetartozás vagy egység által vesszük észre az egyenlő vonalak egyenlőségét. Meg kell hajolni e kitűnő megfigyelő tehetség előtt, nem oly könnyű mesterség az. Ami engem illet, kétségtelen előttem, hogy én magam, fájdalom, sohasem vettem volna észre, hogy felfogás=elméletem ily szép introspektív bizonyítékra támaszkodhatik, de ha az embert egyszer figyelmeztetik rá, lehetetlen észre nem vennie, hogy Schumannnak igaza van. Mi már most az oka, kérdezi Schumann, ez összefoglaló vagy egységes észrevételnek? Erre nem tud feleletet adni. Ez, mondja, alkalmasint ugyanaz a még homályos »összeolvadás«, melyet a lelki élet más terén,

például a hangok konszonanciájában is találunk. Nem — mondom én — ez nem homályos és nem összeolvadás, hanem világos továbbbalkalmazása egy egyszer követett eljárásnak, eleven szerv képzése, önfenntartás, egyszerű, de eleven dolog — és ez az, amit a lelki élet annyi terén találunk és amit ott tévesen összeolvadásnak hisznek. Az egység, melyet Wundt teremtő, azaz nem gépies rezultánsnak hisz, az teremtő, nem gépies producens. Az én nézetem szerint is a vonalak egysége a fentebbi rajzban ugyanaz az egység, ami a konszonáns hangoké, de, azt hiszem, ki tudom mutatni, hogy ez az utóbbi egység sem onnan származik, hogy több »külső inger által létrehozott« (»erzeugt«: Stumpf) hangérzéketlet összeolvad, hanem onnan, hogy az alany több hangérzéketletet egy és ugyanazon belülről induló folyamattal hoz létre. De ennek kifejtése messze vezetne, benne lesz előbbi cikkemben jelzett könyvemben.

2.

Tudvalevőleg nemcsak egyidejű, hanem egymást időben követő tárgyak egyenlőségét is észrevesszük. Ily esetekben azt a kifejezést is használjuk, hogy »megismerjük« az azelőtt észrevett tárgyat, »ráismerünk«.

Azt az összeolvadást már most, melyet Schumann egyidejű vonalak egyenlőségének észrevételére nézve valószínűnek állít, azt, mondom, erre a ráismerésre nézve csaknem valamennyi pszichológus biztosnak állítja és abban találják a ráismerés magyarázatát. Azt mondják, a későbbi inger létrehozta érzéketlet összeolvad a régebbi érzéketlet után még meglévő maradvánnyal vagy emlékkel és innen van a ráismerés. A legóvatosabb gondolkodók, teszem a híres logikus Erdmann ezt a tant vallja. A híres francia filozófus Bergson a közönségesnél elevenebb pszichológiát igyekszik alkotni, de ő is ezt a nézetet tanítja, szerinte is »jonction s'opérera entre le souvenir et la sensation«, »coalescence«, »ces souvenirs tendent à se confondre avec la perception« — szükségképpen erre a nézetre jut, mert szerinte is az ingerek »courant centripète« teremtik az érzéketletet, »perception passive.«

De azért mindannyia egyik-másik módon elárulja abbéli érzését, hogy ez az összeolvadási elmélet, jobban mondva: durva fizikai hasonlat, nem mond semmit, sőt hogy nem is írja le híven a ráismerést. Bergson, mint e filozófus oly gyakran tenni szokta, pótolja is a mondottat egyéb képek, hasonlatok özönével. És valóban egészen világos, hogy a ráismerésben nem kettőből lett egység van, a ráismerés egyszerű egyről szól, mely két időben merül föl. Épp azt mondja, hogy nincs kettősség, hogy két érzéketletnek, a réginek és az újnak egy, egyet en teste van. Azt mondja, hogy a múlt érzéketlet most itt megint érzéketletté lett, ide tolazkodott, ahol pedig rendszerint új tartalmak szoktak lenni, nem pedig azt, hogy egy más mostani érzéketlettel összeolvad, amiből, hiszen, nem ráismerés, hanem valami szörnyszülött támadna.

Ez a ráismerésnek igazán hű képe. És ez a legegyszerűbben magyarázatra talál a mi érzéklési elméletünkben. Ez úgy magyarázza a ráismerést, hogy a régebbi inger ellen képezett ellensúlyozó hullám, mely tartalékba került, mely az ingerek elleni harctértől elszorítottatott, most visszahullámszik, reaktiváltatik, újra alkalmaztatik az újabb inger ellen és ő általa érzékelünk. Nincs inger által szállított érzéklet, amelylyel összeolvadna, hanem ő lesz újra érzékletté. Ez az elmélet már, azt hiszem, maradék nélkül megfelel a ráismerés fenomenologikus tényállásának, annak, hogy: az új a régi, hogy a régi ismétlődik.

Van a ráismerésnek még egy jellemvonása, amelyet eddig nem említettem. Az t. i., hogy a ráismerésnél az érzéklés könnyebb, kevesebb fáradságba, kevesebb figyelembe, más tevékenységektől való kevesebb erőelvadásba kerül, mint a mennyibe került ugyane tárgy első érzéklése. És mennél többször ismétlődik, annál kevesebbe, ha egy ideig állandóan jelen van ugyanaz a tárgy, alkalmazkodottak vagyunk az ingerhez, anélkül, hogy észre is vennők, anélkül, hogy az alkalmazkodás akármilyen figyelmünkbe is kerülne. Az összeolvadási elmélet e tényt nem képes megmagyarázni, mert hiszen szerinte a ráismerésnél ugyanolyan érzéklés megy végbe, mint a tárgy első érzéklésénél, csak hozzájön még valami. Az érzéklés ma uralkodó tana egyáltalán nem is tudja megmagyarázni azt a tényt, hogy az érzéklés fáradságba kerül, mert hisz szerinte az érzéklésben csak az inger aktiv, az ember passziv. A mi elméletünk szerint a ráismerés szülte könnyebbedés magyarázata a következő: Mint-hogy a ráismerésnél a már régebbiről kész ellensúlyozó hullámot használjuk fel, kevesebb újat kell csinálnunk, csak annyit, a mennyi azért szükséges, mert a tartalék-hullámot messzibbről, újabb másfajta ellensúlyozó hullámmokon keresztül, meggyöngyülve hozzuk vissza, ha az utolsó időben több hullámot készítettünk valamely ingerrel szemben, vele többé már semmi dolgunk nincs, és ha egyéb dolgunk sincs, el is alszunk az egyformaságtól.

Itt látjuk legélesebben az uralkodó érzéklettan és a mi érzéklettanunk közt a különbséget. Amaz szerint adott inger mellett ugyanazt az érzékletet mindig ugyanolyan folyamat hozza létre (ez a mai pszichológia megőlt dogmája) — szerintünk ugyanolyan ingernek s ugyanolyan érzékleti tartalomnak különböző érzéklési folyamat felel meg, amint az élő nem-gépember ugyanabba az egy boltba is kétféle úton megy, a szerint, amint hazulról megy hozzá vagy hivatalból, vagy a szerint, amint már fele úton van vagy még el sem indult hazulról, a legnagyobb távolságból közeledik hozzá.

3.

Ezzel, azt hiszem, feleletet találunk egy oly kérdésre is, melyet ma általában a lélektan egyik legnehezebb kérdésének tartanak, t. i.: »Hogyan keletkeznek általános fogalmaink?« Ezt a kérdést így értik: »Hogyan keletkeznek általános fogalmaink, pld. az asztalról, a lámpáról — holott eredetileg csupán egyes tárgyokról vannak tudomásaink, érzékelteink: egy asztalról, egy lámpáról!« Aki nem nagyon pontosan gondolkodik, hamar megtalálni véli e kérdésre a választ a következőben: »Egy általános fogalom alá tartozó több tárgyat összehasonlítunk, megállapítjuk bennök az egyezőt és így jutunk az általános fogalomhoz«. Ámde, mint éppen jeleztem, ez csak látszólagos megoldás, mert az általános fogalomnak tartalma nem az, hogy bizonyos számú érzékelt tárgyban valami közös, hanem az általános fogalom mintát, ideált jelent minden idők és helyekre nézve, s a kérdés az, *hogyan e sajátságos és fontos eszméleti állapotunk hogyan ered. Azt elfogadják a mai pszichológusok, hogy általános fogalmaink több tárgy összehasonlításából erednek, de azt nem tudják megérteni, hogyan jutunk túl e néhány tárgyon a végtelen mintázásához. Oly nehéznek tetszett ez a kérdés a filozófia egész újabbkori történetében, hogy a legnagyobb filozófusok néhány tagadta, hogy vannak általános fogalmaink. S a mai német filozófusok egyik legjelesebbjének, Husserl-nak éppen abban találják egyik legnagyobb érdemét, hogy ő szakított e tagadással s határozottan állítja, hogy vannak általános fogalmaink. Azonban arra a kérdésre, hogyan keletkeznek, ő sem ad feleletet.

Mi következőkép felelünk erre a kérdésre: Szerintünk, mikor egy tárgyat érzékelünk, azaz egy ingert ellensúlyozunk, még pedig már akkor is, mikor első ízben érzékelünk oly tárgyat, mely egy bizonyos általános fogalom alá esik, egy eleven ellensúlyozó hullámot, egy eleven szövet alkotunk, mely azonnal akárhány újabb ilyen ellensúlyozó alkalmazásra képes, csak éppen alkalom, a megfelelő inger kell rá. És ebben azonnal benne van a minden időre és helyre szóló általános fogalom, a minta, amivel mi megyünk elébe az eseményeknek. Szerintünk tehát az általános fogalom nem több érzéklet tartalmának összehasonlításából származik, hanem már megvan egy tárgy faj első érzékleténél, sőt megelőzi ezt, — az érzéklés azt mondja: itt van egy esete egy általánosnak, egy bárhol és bármikor lehetségesnek. Tessék csak megfigyelni az érzéklést: mindig megtalálják ezt benne. A mai pszichológia ezt nem veszi észre: vagyis nemcsak az érzéklés folyamatairól való nézete helytelen, hanem még az érzéklet legfelületesebb fenomenológiáját sem ismeri. Husserl sem, minden idők e legnagyobb fenomenológusa: ő is hisz, a mai pszichológiával, egyszerű érzékletekben, melyek az általánosítást megelőzik. És szerintünk nemhogy összehasonlításból erednének

az általános fogalmak, hanem az összehasonlítás általános fogalmat tesz föl: mikor összehasonlítunk, már általános fogalmat szerepeltetünk, — keressük: beteljesedik-e itt a minta, vagy se. Sőt nemcsak általános fogalmat, hanem általános törvényt, arról keressük: beteljesedik-e, — mert az az élőhullám vagy ellensúlyozás nemcsak fogalom, hanem törvény szabása a világ elé. Vagyis a terjeszkedő élet eleve, még mielőtt valamilyen is érzékeltünk volna, meg van bennünk, nemhogy holt ingerek szállította holt érzékeletekből tevődne nyomorúságosan össze, mintha sok halott együtt egy élő tudna adni.

4.

Ha az 5. rajzra nézünk, még pedig először a felső, azután az alsó vonalra, azonnal észrevesszük, hogy emez hosszabb amannál. Itt nem egyenlőséget, hanem különbséget veszünk észre. A mai pszichológia itt is, anélkül, hogy feleletet találna rá, kérdezi: Miért ad a két inger a két érzéklettermő ingerfolyamaton kívül még valamilyen, és ha ad, hogy marad meg külön-külön a két folyamat is? Sőt az, hogy két inger együtt különbség észrevételét szolgáltatja, az még rejtélyesebb előtte, mint az, hogy egyenlőség észrevételét adja, mert az egyenlőség mégis gépiesebb valami, itt még lehet összeolvadással látszólag magyarázni, de a különbség észrevétele, ez annyira észes, teremtő valami, hogy a mai lélektan alapfelfogása egész tehetetlenül áll előtte.

Tőlünk is bizalmatlanul kérdezhetné valaki: hát a mi elméletünk hogy bujik ki ebből a nehézségből? hiszen itt, gondolhatná, különbözők lévén az ingerek, nem alkalmazható az egyik ellen kivetett ellensúlyozó folyamat a másik ellen. Dehogy nem, felelem, alkalmazható és alkalmazzuk is, de mindig meg megfelelően módosítva, e módosítással jár a különbség észrevétele. A különbség-észrevételt termelő ez a módosítás, csak olyan magamódosítása, kiegészítő szervezkedése énünknek, mint az, melyet — elméletünk szerint — énünk mindig alkalmaz az ingerekkel szemben és amelyet már az első ingerrel szemben is alkalmazott, hisz ezt az első valamilyen is különbözőnek érezte az eddigi semmitől. És minden későbbi érzéklet továbbmódosítása, további kiegészítése, szervezése annak az első magamódosításnak, melyet énünk az első ingerrel szemben alkalmazott, és minden továbbinak is, — épp ezért minden későbbi újfajta, azaz minden eddigetől különböző tárgyat mindig újnak, azaz minden eddigetől különbözőnek veszünk észre. Ez a folytonos továbbmódosító alkalmazkodás, ez a fejlődés, ez a rendszeralkotás, ez éppen az eszmélő, a lelki élet lényege, az egyenlőség észrevétele, a ráismerés ellenben annak letompítása, gépiessé tétele, fölöslegesnek mutatása, megszüntetése, hiszen elalváshoz vezet. A lelki élet e jellemvonásának feltüntetését a ma uralkodó pszichológiában azonban hiába

keressük, még az újság (idegenség) észrevételét is, mely oly szembeötlően fontos része lelki életünknek, csaknem egészen elhallgatják.

Ami azonban a pusztá megfigyelést illeti, Schumann ezen a téren is kitűnő megfigyelőnek bizonyult. Közli, hogy öneki és tanítványainak a következő tünt föl: Ha az ember az 5. rajz két vonala közül először az elsőre, azután a másodikra pillant, megérezheti, úgymond, hogy észrevévése az utóbbi vonalból, először a közepén, mindkét végétől egyforma távolságban, egy a felső vonallal egyenlő darabot »kivág« és hogy azután ezt a két végén megtoldja. Esetleg egy kiterjesztő »suhanást« is vesz észre. Ha viszont először a második vonalra néz, azután az elsőre, »összehúzó« észrevételt figyelhet meg magán. Én a magam megfigyelése után csak hozzájárulhatok Schumann e közléseihez.

Magyarázatát azonban e jelenségeknek, Schumann, aki, mint már említettem, az érzéklet uralkodó tanát vallja, mint maga is mondja, nem találja. Kettőt említ magyarázatfélének. Egyszer ezt: A »figyelem« magatartásáról van itt szó, az nyúlik szét és húzódik össze. Igaz, teszi hozzá, hogy evvel nem sokat mondtunk, mert azt sem tudjuk még, mi az a figyelem, főleg azt a tényt szoktuk alatta érteni, hogy korlátolt lelki erőnket némely dologra fordítjuk, másoktól elvonjuk. Azonban szokás sok más dolgot is, aminek okát nem tudjuk, a figyelemnek tulajdonítani, és azt tehetjük itt is. Valóban, mikor a mai lélektan az érzéklés egyik-másik vonására nézve mégsem tud elzárkózni attól a ténytől, hogy azt az alany belülről csinálja, azt mondja: ezt a »figyelem« teszi. E helyett az érzékletben m i n d e n t a figyelemnek, illetőleg az alany tevékenységének kellene tulajdonítania, az ingernek csak annyit, hogy meghatározza, mi ellen védekezzen az alany. Máskor azt mondja Schumann: Az első érzékletből való »maradványok összeműködnek az ingerrel«. De világos, hogy ez lehetetlen. A külső, halott inger, nem tud a maradványokkal úgy összeműködni, hogy ne egész vonalat, hanem csak toldalékokat hozzon létre, úgy hogy a különbség legyen észrevehető. Schumannnak a maga megfigyeléseiből azt a következtetést kellene levonnia, hogy az érzéklésben egyáltalában nem az inger működik.

5.

Azt is mondja a mai pszichológia: Az még hagyján, hogy a tárgyak különbségeit észrevesszük, de észrevesszük egészen különböző tárgypárok különbségeinek egyenlőségét vagy különbségét is. Itt az ingerek által létrehozott összefolyamatok megint összefolyamatokat teremtenek, amelyekben ők azonban változatlanul helyt foglalnak. Ez a bonyodalom még rejtélyesebb.

A mi tanunk ellenben a legegyszerűbben magyarázza meg ezeket az összetett vagy magasabbrendű ítéleteket. A módosító hullámot,

melynek alkalmazása folytán egy különbséget észrevettünk (v. ö. a 4. szakaszt) változatlanul újra alkalmazzuk, reaktiváljuk (l. előbb a 2. szakaszt) egy más esetben, mikor az ingerek bár mások, de ugyanúgy különböznek, vagyis ugyanaz a módosító hullám alkalmazható az egyikről a másikra való átmenetben, és akkor ráismerünk ugyanarra a különbségre, ha pedig módosítva újra alkalmazzuk, mert az új ingerek különbsége nem ugyanaz, észrevevesszük, hogy másféle különbség van jelen. — Itt látjuk, hogyan magyarázza meg a mi tanunk a lelki élet elevenségét szabadságát, előbbre vivő képességét, ami a halott érzékletek mai tana mellett örök rejtély.

De tanunk megmagyarázza azt is, hogy arányokat észreveszünk. Különbséget azért veszünk észre, mert ragaszkodunk az egyszer képezett ellensúlyozó hullámhoz és legfeljebb megtoldjuk vagy lenyesünk belőle. Ha nem akarunk új egységet toldani vagy lenyesni, ha a toldatban és nyezetben is az eredeti hullámhoz ragaszkodunk, azt toldjuk magamagához és nyessük le magamagából, akkor a módosítás csak a hányszor-ban állhat és keletkezik az arány észrevétele.

6.

Nézzünk a 6. rajzra! Csak úgy, ahogy nézni szoktunk, természetesen! Alakot veszünk észre, jólesőt, díszítményt, egyszerűt, nem különös szépet, de mégis azt. Alakot vettünk észre különben valamennyi előbbi rajzban is, de még jobban kidomborodik ez a valami: az alak, itt, ahol nagyobb a bonyodalom.

Az alakkal szemben is ezt kérdezi a mai pszichológia: Miért adja több fény- vagy hanginger az érzékleteken kívül még alak észrevételét is, miért állanak össze az ingerlő folyamatok alak észrevételévé és, ha összeállnak, miért maradnak meg érzékeltető folyamatoknak is? És e kérdésre itt sem talál feleletet.

Mi szerintünk az alakfelfogás magyarázata a következő: A sok össze-vissza inger felhív, hogy sok, egyszerre vagy gyors egymásutánban külön el sem is végezhető és mindenesetre jövőre szervnek, emléknak, tudásnak együtt, vagyis együttes tudásnak fenn nem tartható ellensúlyozást képezzünk, azonban mi nem képezzünk ilyen külön ellensúlyozásokat, mert az ingerek részbeni egyenlőségénél és, amennyiben különbözők, a különbségek vagy arányok egyenlőségénél fogva, az egyik-másik inger ellen képzett hullámot vagy módosító hullámot mások ellen is tudjuk alkalmazni, és ezt tesszük. Ezen úton megkönnyebbülést érzünk, azt érezzük: így kell ezt nézni, így ennek az egésznek emlékét, tudását, ezt a szervezetet fenn lehet tartani! és ezt az érzésünket fejezzük ki így: ez ennek a sokaságnak az alakja. A 6. rajzban a sok vonalat könnyen ellensúlyozzuk, ha a legalsó téglalapot nézzük, egészében, azután

a tengelyre megyünk át, mely a felső téglalappal összeköti, és így folyton feljebb. Ekkor az 1. szakaszban mondtak értelmében folyton ugyanegy ellensúlyozó folyamatot alkalmazunk, hol összehúzza, hol kiterjesztve. Nehezen ellensúlyozzuk ellenben a vonalakat, ha például egy téglalap két egybeszögellő oldalát nézzük, azután átmegyünk a tengelyre, ekkor érezzük, hogy a téglalap vízszintes oldaláról nehéz átmenni a tengelyre: ez nem természetes, életképes képződmény.. Az első fajta nézésnél érezzük, mi vagyunk az úr a fénybenyomás fölött, fentartjuk magunkat vele szemben, megértjük és legyőzzük, a másodikban: nem értjük és ő győz le bennünket. Nem metafora, hanem való igaz, amit mondok: érezzük, hogy az első nézés az élet, a második a halál. A mai pszichológia szerint a halál csinálná az életet.

Látjuk, hogy az alakot ugyanazon folyamatok által vesszük észre, mint az egyenlőséget és különbséget. Hogy meghatározzam, mikor veszünk észre mégis alakot és mikor viszonyt, röviden még valamit hozzá teszek a mondtakhoz. Alakot, mint láttuk, akkor veszünk észre, ha nehézséget várunk és az megkönnyebbedik, egyenlőséget, ha különbséget vártunk, ha ellensúlyozó hullámot módosítani szándékozunk, de nem kell, különbséget, ha módosítatlanul alkalmazni akarunk egy ellensúlyozó hullámot, de módosítani kell. Alak észrevételéhez tehát nem szükséges a viszonyok észrevétele, amelyeknek objektív meglétén az alak alapszik, már alakok összehasonlításához kell.

Láttuk: mikor alakot konstatálunk, voltaképp csak azt konstatáljuk: »így tartjuk fenn magunkat, így tudunk nehézségeket legyőzni!« A külső alak észrevétele csak a mi életünk fejlődésének mikéntje. Ám ez nemcsak az alaknál van így, a mi lélektanunk szerint az érzékletnél is már így van. Minden, amit konstatálunk, amit megismerünk, bennünk van, a mi életünk, kívül csak egy érthetetlen, alaktalan, eszméletlen nehézség: a halál. Mihelyt valaminek létét konstatáljuk, már a mi győzelmünket, a mi létünket konstatáljuk. A mi érzéklettanunk az első idealisztikus, igazán filozófiai pszichológia, a mai élettelen materializmus

Még egyet! A fentebbiekből megértjük, hogy különböző emberek kisebb vagy nagyobb fokban tudnak alakokat élvezni. Ez onnan van, mert egyik okosabban, elevebben, folyamatosabban tud ellensúlyozni, mint a másik, elevebben, fejlődöbben él. Mert az egyiknél jobban él az, amit egyszer érzékelt, a többi érzékletben is. A művész pedig az, akiben legerősebb ez az elevenség, ő él legigazabban, az ő élete legkevésbé áll közel a halálhoz.

Ugyanabban az ingersokaságban többféle alakot vehetünk észre, amelyek mind szépek. A 7. rajzot például nézhetem vagy úgy, hogy először a felső pontoktól az alsókig megyek és azután (gondolatban) meghúrom a vonalat, (a 8. rajz értelmében, ahol a pontozott vonalak csak

gondolatot jelentenek), vagy pedig előbb (gondolatban) meghúzom a vonalat és aztán megyek a pontokhoz (a 9. rajz értelmében). Nagyon megváltozik így az egész alak: az első nézésnél a vízszintes vonal hosszabbat mutat, mint a másodiknál. Megérthetjük ebből a művész eredetiségét, ki a természetet a maga módján nézi és egyik-másik vonás (a fentebbi pontozások) kidomborításával kényszerít, megtanít bennünket, hogy mink is úgy nézzük.

Megérthetjük végre, hogy a tudós gondolkodása, mely a formátlan, összevissza tényekbe törvényeket lát, mely általánosít, mely módosítva általánosít, ez is csak az az eleven folyamat, az élet önfentartásának a külső, alakatlan halál legyőzésének az a folyamata, amelyet az előbbi felfogásban és már az érzékletben is konstatáltunk. Igen, az egyszerű érzéklet és a tudományos zseni legnagyobb felfedezése közt nincs lényegbeli különbség, ez a mi érzéklettanunk lényege, szerintünk az érzékletet nemhogy a külső inger szállítaná be az embernek, hanem minden érzéklet: invenció, probléma megoldása.

7.

Ultimátumot küldő nyájas olvasó, ím ez az értelme annak a bizonyos többkommissós hasonlatnak. A hosszas magyarázat után most viszont talán fölöslegesnek fog látszani a mondottak rövid összefoglalása, azonban, azt hiszem, hogy nem az. Sommázzunk tehát!

A mai uralkodó lélektan szerint a felfogás egy közelebről nem érthető tevékenység, mely az ingerek teremtette érzékletekhez, illetőleg a tőlük változhatlanul meghatározott érzéklési folyamatokhoz hozzájárul; próbálják ugyan a felfogást mint ez érzéklési folyamatok közös eredményét értelmezni, de ez bevallottan nem sikerül, sőt ellenmondáshoz vezet. Szerintünk az érzékleteket az alany teremti, még pedig az ugyanegy ingernek megfelelő ugyanegy érzékletet változó módon, aszerint, hogy még milyen érzékleteket teremt egyidejűleg vagy teremtett azelőtt, és szerintünk a felfogás magának az érzéklési folyamatnak az a változó jellemvonása, melyhez ezen az úton jut. Annak a közhasználatú kifejezésnek: N. N. érzékelt (látott, hallott stb.) valamit, de nem fogta föl, szerintünk is megvan a maga jó értelme, de szerintünk az mindig azt jelenti: N. N. érzékelt, de nem érzékelt bizonyos módon, t. i. összehasonlítva, ráismerve, összekötve (mely utóbbi felfogási módról a fentebbiekben nem volt szó).

Még meg kell jegyeznem, hogy elméletünk akkor is megállana és a közkeletű tan elé tornyosuló nehézségeket akkor is elhárítaná, ha netalán — amit épenséggel nem hiszek — tévedtünk volna abban, hogy az érzéklés az ingernek ellensúlyozása. Elméletünk megállásához és termékenységéhez csak az szükséges, hogy az érzéklés az ingerhez az alany részéről való alkalmazkodás legyen: elméletünk felől lehetne utánzó, vagy túlsúlyozó, vagy ellenkezőleg éppen utatnyitó alkalmaz-

kodás is. Csak az szükséges, hogy az alany teremtse ezeket az érzékleket, ugyanegy alany az egyidejűeket, ugyancsak ő reaktiválja a régebbi érzéklési folyamatokat, és az, hogy ő a valamely ingerrel szemben képezett folyamatokat célszerűen tovább alkalmazza.

8.

Félreértések elhárítása végett még pár sor utóírat!

1. Az általános fogalmak keletkezésének kérdését, melyet főntebb a 3. szakaszban tárgyaltunk, rendesen az »absztrakció« keletkezésével kapcsolatban szokták tárgyalni, avval a kérdéssel, hogyan jutok például a lámpák, asztalok különbözősége ellenére a lámpa, az asztal absztrakt fogalmára, mely minden fajta lámpára, asztalra nézve érvényes. Úgy teszik fel rendesen a kérdést: »hogyan keletkeznek az absztrakt általános fogalmak«, mintha általános fogalom csak absztrakt és absztrakt csak általános lehetne. Ez azonban nincs így, mert pl. egyfelől egy bizonyos fajta lámpát teljes mivoltában minden helyre és időre nézve elképzelhetek, tehát a konkrét is lehet általános — és másfelől egy bizonyos lámpán is figyelmemet irányíthatom egyes vonásokra, vagyis egyes esetre nézve is absztrahálhatok. Mi a 3. szakaszban csak az általános és nem egyszersmind az absztrakt tudatának keletkezésével akartunk foglalkozni, ez utóbbi tárgyalásának ottani hiányát tehát ne vesse senki szemünkre.

Itt a legnagyobb rövidséggel megjegyzem, hogy az absztrakció kérdésében is éppen a megfordítottját hiszem annak, amit a mai pszichológia. Minthogy nézetem szerint minden (érzéklés és) észrevétel régibb tartalom módosítása (l. főntebb 4. szakasz), nézetem szerint azonnal egyuttal absztrakció is. Vagyis nézetem szerint az absztraktum tudata époly eredeti, sőt épúgy megelőzi az érzéklést, mint az általános tudata, az (érzéklés és) észrevétel absztraktum meglétének konstatálása, — konkrétan csak annyiban, amennyiben absztraktumokat összeszesz. Hogyan is keletkezhetnék az absztraktum, ez a szellemi, élő úgy, ahogy a mai pszichológia fölteszi, hogy t. i. a külső konkrét tárgyak nekik megfelelő összekötött, holt észrevételeket dobnak belénk és azok részei bennünk rejtélyes módon feloldódnának, megelevenednének?

2. Ha a fentiekben néha ellensúlyozó hullámról beszéltünk, nem kell azt hinni, hogy ez a hullám szó valami speciális föltevést jelent. Mondhattunk volna ott is ellensúlyozó folyamatot vagy ellensúlyozást. De arra a tényre, hogy (a megfelelő inger ideiglenes hiánya miatt) tartalékba került ellensúlyozó folyamat későbbi inger ellen újra hatásba lép, jó képnek találtuk, hogy a hullám, bár helyben is marad, újra visszahullámszik, visszaterjed, mert e kép jól megfelel annak a tudatnak, hogy az elmúlt ismétlődik a jelenben.

